

ПРОСВЕТНО - КУЛТУРНИ СИСТЕМ У СРБИЈИ ОД 1941-1944.

Апстракт: Целокупна просветна и културна политика у Недићевој Србији вођена је са циљем да се покажу разорне последице просветне политике и образовања у Краљевини Југославији. Оне су, како се истицало, биле проузроковане деловањем комунизма, запуштањем националних установа, либерализмом, напуштањем старих обичаја, традиције и патријархалне културе.

Кључне речи: образовање, школе, програми, политика, министарство, квислинзи, пропаганда, национални дух.

Централни орган формулисања и спровођења просветне политике у Србији под квислиншким режимом било је Министарство просвете, на чијем челу се налазио Велибор Јонић. Министарство је на централистичкој основи регулисало целокупни просветни и културни живот окупиране Србије. Ова централизована установа временом ће све више проширивати своје компетенције. Под Министарством просвете нашли су се и послови вере, што је утицало и на промену назива овог руководећег управног органа у сфери просветних и културних активности. Сагласно немачком принципу “фирера” министар је био усмеривач целокупног духовног стваралаштва, школства, верских заједница, физичке културе, итд. Под контролу Министарства стављене су стручне школе и спорт, почев од 1942. године, што је правдано посебним државним интересом. Наиме, у наредби Недићевог министра о укидању спорта се истицало: “У циљу укључивања спортских организација у друштвено-васпитни систем и уклањања штетних појава у нашем спорту, све спортске организације стављају се у надлежност и контролу Министарства просвете. Одлука Министра просвете, као врховног спортског органа по свим спортским питањима, коначне су и правоснажне и против њих се не може подићи тужба.”¹ Овим превентивним мерама, са законском подлогом, требало је онемогућити било какво антифашистичко и противсистематско деловање преко спортских организација, с обзиром на то да су многе од њих и пре рата биле снажно упориште КПЈ и револуционарног покрета.

Ова централистичка установа, типично административног карактера, имала је битне регулативне функције, које је остваривао чиновнички апарат од 589 чиновника. Према постојећим истраживањима, у институцијама просвете и културе радило је, 1944. године, 11.834 лица.²

¹ АС, Нда, МПСВ, - Главни просветни савет, ф. 1; “Службене новине” бр.11/1943.

² АС, Нда, МПСВ, - Главни просветни савет, ф. 1; Нда, Министарство просвете и вера (МПСВ), Опште одељење (ОО), ф. 1 – 44, бр. 619. – Статистички подаци.

Министарство је имало следеће задатке: вођење просветне политике, спровођење просветног плана, организовање просветних установа, управу и надзор над школама и наставним заводима, одобравање рада и надзор над радом књижевних, уметничких, научних и културно-просветних установа и друштава, организацију државне издавачке делатности и надзор над приватном издавачком делатношћу, надзор над радом верских заједница (њихових посебних органа и верских фондова и задужбина), одобравање рада и вођење надзора над радом установа и организација за физичко васпитање и спорт. До 1943. године оно је носило назив Министарство просвете, а преузимањем Одељења вера од Министарства правде, функционише под именом Министарство просвете и вера.³

Организациона анатомија овог ресора показује да је Министарство просвете и вера имало веома сложену организационо-административну структуру, која је прошла кроз разне трансформације. У овом Министарству су постојале следеће јединице: Опште одељење 1941-1944, Одељење за народно просвећивање 1941, Одељење за немачку наставу 1941-1944, Рачуноводство 1941-1944, Одељење за народне школе 1941-1942, Одељење за основно образовање 1942-1944, Одељење за средње школе 1941-1942, Одељење за средње образовање 1942-1944, Одељење за наставу 1941-1942, Одељење за високо образовање и народну културу 1942-1944, Одељење за физичко образовање 1942-1944. и Одељење за верске послове 1942-1944. године. Министарство је имало и своје саветодавне органе: Главни просветни савет, Верски савет, Уметнички савет и Државни спортски одбор.⁴

У надлежности министарства биле су бројне научне, културне и образовне установе: народне библиотеке у Београду, Нишу и Крагујевцу, Државни архив у Београду, музеји (Кнеза Павла, Етнографски музеј, Музеј српске земље, Музеј Краља Петра I Великог ослободиоца и Војни музеј), Централни завод за чување старина у Београду, Метеоролошко-геофизички завод, Биолошки завод у Смедереву, Универзитет у Београду, Астрономска опсерваторија, Школа за телесно васпитање у Београду, Академија ликовних уметности у Београду, Школа за примењену уметност у Београду, Музичка академија у Београду, Средња музичка школа у Београду, Административна академија у Београду, те учитељске, грађевинске, народне, домаћичке, учитељско-домаћичке и средње и ниже специјалне пољопривредне школе, разни течајеви за домаћице и друге установе.

Министарство просвете и вера је израдило мноштво прописа, планова, елабората, пројеката, стручних и политичких анализа с циљем да утемељи основе нове просветно-културне политике у Србији. Постојећа истраживања показују да је ово Министарство, у раздобљу од свог формирања 1941. године па до 30. септембра 1943. године, урадило 95 разних пројеката и елабората, као на пример: “Српски цивилни план”, “Пројекат о просветним областима”, “Реформа и организација просветно-школског система”, “Стање народне писмености и однос између броја насељених места и броја основних школа”, “Пројекат општег државно-просветног плана”, “Просветна статистика у оквиру дириговане политике”, “Елаборат о преваспитању и усавршавању наставника”, “О раду средњих школа”, “Изучавање тежњи Италије за јединством”, “Српска православна црква”, итд. У истом раздобљу урађено је и више елабората из области културе: “Рад на српском речнику”, “Формирање уметничког подмлатка”, итд.⁵

³ “Службене новине” бр.22/1942.

⁴ Исто, 11/1943.

⁵ АС, Нда, МПСВ-ГПС, ф. 10. – *Списак елабората*; АС, Нда, МПСВ, ОО, ф. 14, 42, 53; М. Борковић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945*, књ. 2, Београд 1974, 186.

Целокупна просветна (па и културна) политика вођена је са циљем да се покажу разорне последице просветне политике и образовања у Краљевини Југославији. Разорне последице, сматрало се, биле су проузроковане деловањем комунизма, запуштањем националних установа, либерализмом, напуштањем старих обичаја, породице и патријархалне културе. Квислинзи су по угледу на своје покровитеље настојали да створе план развика просвете, који би омогућио да се српски народ врати вери, народности, језику и култу домаћина. Сматрало се да плански инструменти морају повезати просвету и школство са селом и сељаштвом, тј. прилагодити их аграрној структури Србије. Министарство просвете и вера је пропагирало своја гледишта преко “Просветног гласника”, чије су поруке били дужни да прихватају и шире сви просветни радници.

Квислиншко Министарство просвете и вера посебну пажњу је обраћало на кадровску страну просветне и културне политике. Централизованом министарство имало је одлучујући утицај приликом запошљавања и отпуштања наставног особља, примене репресивних мера, итд. Већ јуна 1941. године, пре формирања Недићеве владе, извршено је чишћење свих непоузданих кадрова из просветних установа. Министарски савет донео је 19. јуна 1941. године уредбу о “непоузданим елементима”.⁶ Из службе су отпуштени комунисти, Јевреји, масони, сви који нису били по рођењу Срби и сви они који у служби нису испољавали “вољу и осећање да им је стало до што скорије оздрављења Србије”. Јонићево Министарство је отпуштало непоуздане елементе и у сарадњи са Специјалном полицијом, којом је из просвете требало елиминисати све кадрове који су испољавали револуционарне и ослободилачке тежње. Исто је важило и за запослене у области културе. Из гимназије је отпуштено 34, а из грађевинских школа 51 наставник.⁷

Најшире размере “чишћење” је добило у пролеће 1942. године. Радикалност тог чишћења види се најбоље из података да је до априла 1942. године из просвете и културе било отпуштено 3.858 просветних радника.⁸ У духу нацистичке расне идеологије из службе су све више биле уклањане и жене, јер се полазило од тога, да оне немају довољно ауторитета у мушким школама. А уколико би се и задржале у служби, требало их је преводити у женске школе.⁹

Користећи материјалне невоље избеглица, Недићев режим је део просветних кадрова налазио и међу њима.¹⁰ Таквих просветних радника, који су под притиском дошли у Србију, било је око 3.000. Део будућих наставника режим је настојао да створи школовањем “проверених елемената” у Немачкој, где се налазило око 1.000 студената, углавном из оружаних формација српских квислинга.¹¹

Систем репресивних мера био је веома разуђен, разноврстан и диференциран, огледајући се у истеривању ђака из школе, предаји ученика полицији и Гестапоу, ширењем категорије тзв. “сумњивих елемената”. Дисциплинска правила против ученика предвиђала су и могућност затвора од 1 до 4 часа. Родитељи су обавезивани да учествују у антикомунистичком васпитању своје деце. Били су

⁶ АВИИ, Нда, к. 34, рег. Бр. 1/3-1. – *Уредба Министарског савета.*

⁷ АВИИ, Нда, к. 34а, рег. Бр. 1/4-3; АС, Ндс, МПСВ-ГПС, бр. 161/2-1942. – *Наредба Министарског савета.*

⁸ АС, МПСВ, бр. 41-57/1942. *Подаци о кадровима.* Под датумом 11. април 1942., наводи се да у просветно-културним установама ради 14.339 радника и да их је отпуштено 3.858. Из Државне штампарије отпуштено је 221 лице, МПСВ 154, Универзитета 203, средњих школа 852 и основних школа 2.435. Из основних и средњих школа отпуштено је до 11. септембра 1942. године чак 2.615 радника.

⁹ АС, Нда, МПСВ-ГПС, ф. 11. – *Одлука Министарског савета*, бр.430/1, 29. мај 1942.

¹⁰ “Обнова”, бр. 13/1941.

¹¹ М. Борковић, *н.д.*, 338.

дужни да потпишу изјаву која је гласила: “Јамчим својим животом да је мој син (кћи), ученик (-) разреда национално исправан и да ће такав убудуће остати, да неће одржавати никакве везе нити потпомагати, ни личности ни организације које раде против мира и реда у земљи”.¹² У врло тешкој ситуацији су били наставници (демократски оријентисани), пошто су се унапред морали обавезати режиму на верност и да ће “онемогућавати комунистичке тенденције, неговати и у народу ширити само српска национална осећања, и радити за што скорије оздрављење и обнову Србије у духу интенција, одлука и наређења Владе народног спаса”.¹³ Непоуздани, непослушни и сумњиви интелектуалци, уметници и други духовни ствараоци затварани су у злогласне логоре, попут онога на Бањици.

Основе просветне и културне политике полазиле су од национализма, антикомунизма, сељачког карактера Србије и расизма, уздицања српског народа и глорификације његових духовних особина и моралних квалитета, злоупотребљавајући култ Светог Саве, великог српског просветитеља, државника и дипломате из XIII века, у најмрачније, реакционарне сврхе.

Нова просветно-културна политика морала је да служи напретку квислиншке Србије у оквирима Хитлеровог мита о “новој Европи”. Од те политике захтевао се прекид континуитета међуратног раздобља и враћање на време пре 1918. године. Инсистирало се на значају вере, народности, језика, ”домаћинских схватања”.¹⁴ Наглашавао се значај биолошког фактора у систему васпитања и образовања, с обзиром на то да је прихваћена нацистичка теорија о “предодређености у животу”. Отуда је истицано да избор треба вршити “према урођеним диспозицијама и даровима омладине за више студије ради формирања правог народног вођства”. Као главни пропагандни орган квислиншке просветне политике јављао се поменути “Просветни гласник”, чији је издавач био В. Јонић, министар просвете и вера, а уредник др Филип Медић, професор Више педагошке школе. Према наређењу Министарства просвете и вера, сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете и вера морала су да се претплате на овај часопис. Злоупотребљавајући 6 деценија излажења “Просветног гласника”, Министарство просвете и вера је његову функцију гледало у смислу обнове “српства и Србије”, захтевајући од свих родољуба да се морају ангажовати “за расцвет нашег српског родољубља”. У распису од 2. априла 1942. године каже се тим поводом: “Имајући пред собом те нове, много шире и много значајније просветно-педагошке задатке, “Просветни гласник” даваће читаоцима, ма коме нивоу образовања они припадали, одабрано штиво из разних области науке, филозофије, педагогије, практичне примене наставе, као и расправе о најбитнијим питањима односа школе и народа, јер “Просветни гласник” има да пружи корисну лектуру свима који желе да помогну развоју и напретку српске културе и просвете. У ту сврху, редакција часописа ангажовала је за своје сараднике писце свих стручности.

Наставници свих школа у ресору Министарства просвете, чија је морална дужност да се свима моћима заложу за конструктивно подизање народне културе, биће дужни да, у делокругу свога рада и у својој околини, препоруче и шире ”Просветни гласник”, тумачећи свима заинтересованима његову преко потребну поновну појаву и његов племенити циљ...”¹⁵

Међу задацима нове просветне политике налазила се и критика “старе школе” и старог просветног система, који су критиковани зато што нису представљали

¹² Исто, 165.

¹³ АС, Нда, к. 165, ф. 9, рег.бр.1/1. – Текст заклетве просветних радника.

¹⁴ АС, Нда, МПСВ-ГПС, ф. 10.

¹⁵ “Просветни гласник”, бр. 12, децембар 1942.

органиску целину већ један неповезани конгломерат “у коме се налазе трагови разних страних утицаја из разних временских епоха”. Класична гимназија је одгајала идеалистички настројену школску омладину, која је одиграла важну улогу у изграђивању српске националне културе. Том националном идеализму углавном се приговарало да је био, донекле, “књишки, фразерски и романтичарски”. У савременој ситуацији сматрало се да је неопходно реорганизовати цео школски систем. С тим у вези, требало је створити план, фаворизовати отварање стручних привредних школа и, с обзиром на социјално-економску структуру друштва, усмеравати пажњу на стварање стручњака за пољопривреду. Новообразовани човек морао је да разуме економске проблеме друштва као целине и да схвати потребе широких народних слојева. Идеалистичка црта видљива је у захтеву за стварањем човека “изграђеног карактера и оплемењене душе”. Карактеристично је да се као врховни принцип узима негација академских установа у име установа органиски израслих из социјално-економске структуре српског народа, чија културна оријентација треба да је надахнута духом српске национално-културне индивидуалности. Преферира се “здрavo патријархално васпитање које су ондашње школване генерације од куће носиле, и које је учинило да се у националном и политичком раду никад није губио додир са родном грудом, са живим изворима народног духа и струјањима националних енергија”.¹⁶ Даље се, тим поводом, истиче да “још углавном хомогена социјална структура нашег народа није ставила школу пред задатак неког дубљег проучавања модерних социјалних проблема нити је још изискивала јаче диференцирање школе по струкама”.¹⁷ У чланку “Нови задаци наше просветне политике” наглашава се: “Доцније се наш социјални живот диференцира. Јављају се први зачеци индустријализације и капитализма са свим њиховим негативним социјалним последицама. Настаје распадање породичне задруге, пролетеризовање сељака и градског средњег сталеза. У корак са продирањем привредног либерализма, налазе код нас приступа и марксистичке идеје, најпре у облику тзв. социјалне демократије, затим у облику ортодоксног марксизма, комунизма. Настаје најпарадоксалније стање у коме се, поред најпримитивнијих форми социјалног живота, јављају идеје које су плод декаденције најсавршенијег техничко-индустријског развитка.

Према таквом обрту у нашем социјално-економском развоју школа остаје без разумевања, неосетљива. Уместо да се заузме став према тим променама, да се испитује реакција, коју наша дотадашња социјално-економска структура показује према тим новим појавама, и изналази пут како би се захтеви новог времена органиски прилагодили тој структури, школа остаје огрезла у старим калупима и ђаци из ње излазе потпуно страни према стварности. Они који су из личне иницијативе заинтересовани и траже кључ решења социјалних питања, налазе га, сасвим разумљиво, јер је најмање напора а највише примамљивих парола и у марксистичком материјализму, дакле потпадају под утицај злонамерно испекулисаних доктрина интернационалног духа, које немају ни труна научно-економског и етичко-филозофског оправдања, а поготово немају никакве везе са социјалним и моралним потребама нашег народа. Иначе, из те школе, у најбољу руку, излази тип себичњака, бирократе који нема ни трунке разумевања за своју социјалну улогу и иде само за стицањем каријере. Систем наставе претвара се у апарат за гомилање знања ради знања, а не поклања пажњу васпитању душе и изграђивању карактера.

¹⁶ Исто, - чланак: “Нови задаци наше просветне политике”.

¹⁷ Исто.

С друге стране не води се никаква рачуна о диференцирању школа које би ишло у корак са развитком нашег друштва и привреде. Изгледа као да се сврха школовања видела у том да се избаци што већи број кандидата за државну службу док су се потпуно занемаривале потребе наше привреде за стручно школованим снагама. Кадар савршених правника и филозофа растао је далеко изнад потребе док се за квалификоване раднике и више стручно особље код привредних привредних предузећа морало апеловати на иностранство. Тако се, с једне стране, множио интелектуални пролетеријат, квасац за социјалне пертурбације док је, с друге стране, привреда вапила за способним стручњацима...¹⁸

У подизању културног и здравственог стања велика улога, у широкој педагошкој пропаганди, припадала је учитељима (развијању хигијене, сузбијању епидемије, итд.). Учители и остали просветни радници оријентисани су да на селу обављају просветно-културне и социјалне функције. Њима се давао задатак да указују на штетне и добре обичаје на селу. Истицало се да је «наш народ, здрав и способан за напредак и велика дела, што је он и доказао у више махова и на разне начине». Уздизане су психо-физичке особине српског народа, његова етика, а подробно су истичани штетни и добри обичаји.¹⁹

У целини гледано, главни циљ целокупне квислиншке политике, укључујући просвету и културу, састојао се у томе да се уведу ред, обезбеди мирна окупаторска управа и паралише дејство устанка, односно војних и политичких организација НОП. Кључно место пропаганде везано је за борбу против комунизма, који је проглашен за примарног противника српског народа. Организација ове пропаганде текла је против комунизма као највећег непријатеља сељаштва, цркве и вере, породице и нације, државе, будућности. Јонићево министарство је, већ 1941.

¹⁸ Исто.

¹⁹ У чланку “Штетни и добри обичаји у подизању деце на селу” (“Просветни гласник”, бр. 8, август 1942) Б. Матавуљ наглашава следеће: “Штетних обичаја при подизању деце на селу има доста, они су разноврсни и различити, а зависе од здравствених, културно-просветних и економских прилика дотичног краја и средине. Живот мајке је од пресудног значаја за здравље и развој детета. Утврђено је да живот детета (управо услови за правилан развој) почиње дана од мајчине трудноће, те према томе од начина живота, здравља, рада и прилика у којима мајка живи увелико зависи да ли ће се дете родити здраво и на време и правилно и ваљано однеговати и подићи. И према томе од дана мајчине трудноће треба да почне дечја заштита и нега. Положај сеоске жене, као мајке, а иначе, је тежак и напоран. Сеоска жена је примитивна и непросвећена, без основних појмова из хигијене, она реди све тешке пољске послове (сем косидбе) и остаје јој врло мало слободног времена да га посвети подизању детета. Поред тога, као редовне појаве у нашем селу су следеће чињенице: 1) Сеоска жена – породиља готово и нема одмора – бабиња; 2) Сеоска жена редовно рађа без присуства лекара или бабица; 3) Сеоске жене пре и после порођаја пију ракију; 4) Кад се дете роди ушивају му и вежу о врат разне амајлије (против урока, сртаве и сл.); 5) Жене на селу своју децу без потребе претерано стежу (у повоју и пелене); 6) Сеоска деца почињу рано да пију и пуше; 7) Сеоске куће су махом неподпођене (непатосане) са малим и ниским прозорима; 8) Деца на селу редовно живе и спавају заједно са родитељима (немају своје посебне одаје); 9) Сеоске девојке, нарочито у планинским и забаченим селима, удају се врло рано; 10) Деца предшколског и послешколског (до 7 године и после навршене 12 године) остају без надзора и контроле; 11) Сеоска деца почињу врло рано да раде тешке пољске и друге послове; 12) Исхрана деце на селу је слаба и недовољна; 13) Сеоска жена је примитивна, непросвећена и неука... Ипак “ђаво није црн као што изгледа,” те и на селу, поред штетних има и добрих обичаја и навика у погледу подизања деце, што сеоску децу углавном одржава и крепи, а то су: 1) Наше сељанке редовно доје своју децу по 6-8 месеци; 2) Сеоска деца проводе доста времена на сунцу и чистом ваздуху; 3) Сеоска деца се одгајају слободно “емилловски”, без претераног тетошења и мажења; 4) боравак у природи и борба са њом (савлађивање), посматрање природних појава и промена непосредно, дају сеоској деци више постојања, љубави и разумевања за земљу и крај где живе; 5) морално и национално васпитање сеоске деце даје се примером (нпр. песме уз гусле, приповетке, ратни доживљаји) и стога сеоска деца, а доцније људи, имају јако развијену моралну и националну свест.”

године, инсистирало на проради материјала “Наш сељак и комунизам”, “Патријарх Варнава и комунизам”, “Совјетска унија, није Русија”.²⁰ Квислиншки врх је једнако као и окупатор био свестан словенских идеја у свести српског народа, живих у прошлости и садашњости, традиција русофилства, гледања у правцу истока, вере у “матушку Русију”. Из таквог сазнања произилазила је контрапропаганда Немаца и квислинга, усмерена на елиминацију таквих представа. Истицано је да савремена совјетска Русија нема везе са некадашњом Русијом, да је реч о Стаљиновој тиранији, диктатури бољшевиизма, којој је страном свако национално осећање, православље, идеја панславенства. Коришћење тих симбола приказивано је као вид утилитарне идеологије у служби безобзирне комунистичке експанзије, која се спроводи преко Коминтерне, као превратничке организације међународног комунизма у служби светске револуције. Србима је стављано до знања да комунисти немају отаџбине и да је за њих национална ознака “прелевантна”. Снаге НОПа идентификоване су као обична совјетска експозитура. Све снаге српске контареволуције, без обзира да ли се радило о четницима Д. Михаиловића, припадницима Д. Љотића, М. Неђића и К. Пећанца, сматрале су да је борба против окупатора некорисна, другоразредна, са становишта великих светских фронтава и да доводи у питање егзистенцијални опстанак Срба. Михаиловићев пуковник Бранислав Пантић изјављивао је да за један метар уништене железничке шине не треба жртвовати сто Срба.²¹

Генерал М. Неђић је патетично упозоравао Србе: “Шта ће гробљу слобода”, да “Само слога Србина спасава”, да Срби сачекају крај рата здружени под “српским барјаком”, истичући да све што ради, ради за “спас српског племена”.²² Неђић се у односу на Д. Михаиловића разликовао у том смислу што је све више нападао Енглеску и Америку, “земље западне плутократије”, потпуно индиферентне према трагичној судбини српског народа, појачавајући нападе нарочито 1943. и 1944. године, када је почело савезничко бомбардовање српских градова. У свом говору поводом бомбардовања Ниша 27. октобра 1943. године, Неђић патетично истиче:

“О бездушни, о несрећни, Англо-Американци. Да ли вас је од Бога греота, да ли вас је од људи срамота? Имате ли душе, имате ли свести у својим срцима? Имате ли образа међу људима? Шта радите од овог злосрећног српског народа? Шта ли вам је он тако тешко скривио? Зар је он најгори међу најгорима? Је ли он најдивљивији међу свим вашим урођеничким племенима, те га тако немилосрдно десеткујете и таманите као дивљу зверад на све могуће начине? Станите, зауставите се, ако сте људи!

Мили роде мој, народе српски, ко тебе до сада није таманио. И ево опет две и по године трпиш највећа страдања, свакодневно се проређују твоји редови, само зато што се нашло неколико твојих малоумних синова који су поверовали на обећање англо-америчко, што су те на миг из Лондона гурнули у пропаст. Па и ту, у твојој највећој беди и страдању, твоји англо-амерички не пријатељи, већ душмани, неће да те оставе на миру. Кидисали су сад да те докусуре. Ти си крив Англо-Американцима за све што се догађа у свету, ти си крив што си жив и што тиме квараш њихове сатанске планове. После свих несрећа које су ти приредили, донели су ти сада и нове. Они народи који те преварише и у рат увукоше, дођоше из белог света са летећим тврђавама, да баш тебе најстрашнијим оруђем убијају, дотуку и истребе. Мало им је што су ти својом политичком игром од 27. марта нанели

²⁰ АС, Нда, МПСВ-ОО, ф. 147. – *Пропагандна литература.*

²¹ Ј. Марјановић, *Устанак и НОП у Србији 1941*, Београд 1963, 353.

²² Б. Петрановић, *Револуција и контрареволуција у Југославији 1941-1945*, књ. 1, Београд 1983, 242-243.

милионску жртву у српским угашеним животима. Ти крволоци, чију си подлост, себичност и вероломство најзад увидео и на чије бездушне позиве из Лондона, Вашингтона и Москве ниси хтео, да овако проређен и искасапљен, извршиш самоубиство, дошли су да те казне и сахране.

Пре недељу дана су кидисали на Ниш, па ће тако редом. Уништавају ти оно мало сиротиње што се сачувало од пропасти и оно мало крова над главом. Убијају ти преостале синове, повећавају ти и онако велики број удовица и сирочади. Убијају ти невину децу, коју су чак и комунистичке убице штеделе. Хоће злочинци из Вашингтона и Лондона и они душмани српски, који су се под њихове скуте скупили, да цела Србија буде гробница, цела Србија буде у згариштима и црним барјацима... И да би трагедија твоја српски народе била већа и болнија, знаш ли ко предводи твоје убице, међу којима има и правих црначких дивљака? Авај, твоји рођени синови. Они исти који су побегли са бојног поља 1941. године. Твоји властити ваздухопловци, питомци Симовића и компаније, који те срамно оставише самог, узеше твоје авионе и одмаглише да буду туђи плаћеници, туђе слуге, а твоје поновне убице. Кад је требало бранити небо над тобом нигде их није било, али када треба вршити покоље над тобом, када треба предводити и калаузити убицама твоје незаштићене деце, они су први. Зато су се пре неки дан топили од радости, што су им Рузвелт и разни Јевреји у Вашингтону певали славопојке, кад су примали летеће тврђаве да ти дођу у походе и донесу дарове – смрт, теби једини и искрвављени, већ полумртви народе мој... О ви, уклети синови српског народа, како ваше бомбе нађоше баш горди српски Ниш? Још нам зује уши од ваше дреке из Лондона и од ваших прича о “племенитим савезницима” Енглезима и Американцима. О њиховим великим осећањима за српски народ... Наши двори опустети неће, наше племе погинути неће. Ми смо пет стотина година требљени па нисмо истребљени. Пет стотина година смо мучени, живи на коље набијани, везивани коњима за репове, вешани и стрељани, шта све нисмо претрпели али смо опет живи. Стоји као стена и живи српски народ на страх душманима, као страшни судија свим невиним и прљавим савестима. Зато, Срби браћо и сестре Српкиње, не уздајте се у помоћ туђина. Помоћ туђа наплата је скупа. Свако гледа свој рачун, само ми не. Оставите се лудовања. Зар очекујете помоћ од Енглеза и Американаца или можда од Тита и његових господара? Свугде је ту издаја, пропаст, уништење српског народа...

За Енглеску и за Америку ми таман толико значимо колико њихова црначка племена у Африци. Они су нас помињали и помињаће нас само када треба да нашим месом напуне топове, да не би њихова фина, плава крв текла. Или да нас баце у чељусти Стаљинових азијатских хорди...²³

Квислиншка идеолошка пропаганда нарочито је користила систем “упутстава практичног карактера”, против комуниста, Јевреја, за толеранцију према Немцима, за псеудоисторијске аргументације о Србији и о Србима у прошлости, за изградњу идеалног типа омладинца.²⁴ Бројна предавања су била “етично-идејног карактера”. Вулгарни идеолошки рад националистичког, антикомунистичког и антијеврејског карактера подстицан је у најразноврснијим формама: предавања у школама, школски писмени састави, наградни темати, итд. Често су коришћени једнодневни или месечни семинари. Варијације тема су борба против комунизма, посебно “комунистичке анационалности”. Курсеви су држани у поправном дому у

²³ М. Недић, *Моја реч – Србима, говори Милана Ђ. Недића одржани у 1941-1944.*, Београд, 1944, 161-162.

²⁴ АС, Нда, МПСВ-СС, ф. 334, пов. 400. – *Допис Министарства просвете школама са упутствима – “Јеврејска комунистичка пропаганда”, “Шта нас је одржало кроз векове” и “Идеални савремени средњошколски омладинац”*; АС, Нда, ГПС, ф. 10. и 22.

Смедеревској Паланци, који је био главни антикомунистички васпитни центар у Недићевој Србији.²⁵

Семинарским садржајима и предавањима конкретно су реализовани наведени, општи, идеолошко-политички облици васпитања. Један такав семинар одржан је у Београду 1944. године за ученике гимназија, средњих техничких школа, учитељске школе и др. Са садржајем с антикомунизма: Милован Поповић: “Комунизам и наш пут”, “Маршал Тито и Срби”, “Имају ли српски радници отаџбину”; Веселин Кесић: “Материјалистичко схватање историје”; Павле Никитовић “Марксизам није наука, већ утопија”.²⁶ Међу темама налазимо и упрошћено схватање српског национализма: “Србија пре свега и надасве”, “Задачи српске средњошколске омладине у обнови Србије”, итд.²⁷

Васпитне функције на платформи српског национализма на селу српски квислинзи су спроводили преко повремених састанака, конференција, посела, црквених празника, религијских приредби, итд. Омладина је, уопште, васпитавана да схвата свет и збивања у њему у духу идеалистичке филозофије и религије.

Квислинзи су, поред контроле школа и утицаја на родитеље, спроводили и политику националистичке, пронемачки оријентисане, индоктринације, коришћењем Специјалне полиције. Министарство просвете није се либило политичког класирања ученика на: 1) Национално поуздане безусловно, 2) Комунисте, организоване или неорганизоване, симпатизере или сараднике, вољне или невољне комунизму и 3) На оне који лако подлежу сугестијама и утицајима било под упливом својих домова, било под упливом пропаганде која штети интересима српске државне управе у овим моментима и која омета српски национални посао и одбрану земље.²⁸

Поред васпитача, у школама су постојали и десетари ради праћења понашања ученика, а родитељи су потписивали, као што је истакнуто, изјаву, гарантујући на тај начин за понашање своје деце.

Под утицајем перманентног идеолошког притиска, али и корумпирања, низом материјалних и политичких предности, 452 ученика су отишла у формације Недића и Љотића.²⁹ У националном васпитању наводио се пример предкумановске Србије као пример снажне националне свести и националне отуђености. Национално није био свестан онај који само зна да је Србин, али нема јасно сазнање шта је Србин, и кад је тек “исправан Србин”. Заједнички језик је третиран као изворна подлога националне свести. У њему су биле фиксиране народне вредности и особености. Друго основно обележје националне свести “чини сазнање и осећање везаности за заједничку домовину, за отаџбину, за земљу на којој смо поникли. Оно исто дубоко осећање које сваког појединца веже за његов дом и чежњиво га привлачи њему треба сви чланови народне заједнице да имају и према својој заједничкој другој мајци, отаџбини. Потребно је да Срби, настањени и у најудаљенијим деловима света, имају јасну свест и живо осећање да постоји једна земља која им духовно припада и у којој су они на свом дому”.³⁰

Трећи богати извор снаге за јачање народне свести представља, према В. Младеновићу, заједничка прошлост, историја народа. Живот у народној заједници

²⁵ АС, Нда, МПСВ-ОО, ф. 30. – *Допис Министарства просвете.*

²⁶ АС, Нда, МПСВ-ГПС, ф. 27, пов. 33/44. – *Допис Министарства просвете.*

²⁷ АС, Нда, МПСВ-ГПС, ф. 147, пов. 782. – *Писмени темати.*

²⁸ АС, Нда, МПСВ-ОО, ф. 147. – *Допис Министарства просвете школама о категоризацији ученика.*

²⁹ АВИИ, Нда, к. 2, ф. 11/2-1. – *Уредба за националну одбрану Србије*; АС, Нда, МПСВ-ГПС, бр. 33-106; *Уредба Министарства просвете и вера*, 21. маја 1942.; М. Борковић, *н.д.*, 192.

³⁰ Вој. Р. Младеновић, *Које је васпитање национално*, «Просветни гласник», бр. 8/1942.

“није нешто завршено, он се налази у непрестаном развијању. Развитак једног народа је једна историја; облици, изрази и структура тога развитака представљају његову културу, а његов повезани ток чини културни развитак народни. Народ није само носилац него и продукт, производ своје историје. Док смо ми Срби своју националну свест у школама и у јавноме животу заснивали на пламену вечитих светионика своје историје, као што су Немањићи, Св. Сава, Кнез Лазар, Карађорђе, Милош и други, напредовали смо и савлађивали све тешкоће и највећа искушења; кад смо подстреке и снагу тражили не у њима и нама самима, него на другој страни, изван наше народне заједнице, страдали смо”.³¹ У појам народне свести спадала је, поготово за оновремене прилике, како је истицао В. Младеновић, и заједничка будућност. Србина никада није “садашњица снажније покретала да оживи идеале своје прошлости и да тим преживљавањем савлада тешку садашњост и стекне јаку стваралачку вољу и непоколебљиву веру у своју будућност”, наглашавао је В. Младеновић. Све оне особености (национална свест, национална осећања, држање и савест), према В. Младеновићу, сједињују се у националну част, највиши и најосетљивији облик части. Ко њу има, “он свој лични понос, лично достојанство, личну срећу па и сву своју духовну и телесну егзистенцију везује нераздвојно за част свог народа, управља се по томе и готов је на тешке жртве, и на највећу жртву, на полагање свога живота – тек за таквог члана народне заједнице можемо рећи да је национално васпитан”.³²

Независно од разрађене пропаганде, директива Министарства просвете и вера, управа школа и полицијског надзора, тзв. Васпитна компонента није могла обезбедити преваспитање, у ствари глајхшалтовање српске омладине, која је расла и развијала се у условима борбе народноослободилачких снага против окупатора и квислинга. Стога су квислинзи били принуђени да део омладине који није прихватао њихове идеје шаље на преваспитање у посебне заводе за “посрнулу омладину”, који су се налазили у Смедеревској Паланци и у Војно-техничком заводу “Обилићево” у Крушевцу (Недићев дечји град).

Оснивање завода у Смедеревској Паланци регулисано је уредбом Недићеве владе од 15. јула 1942. године, на основу које је министар просвете и вера Велибор Јонић добио овлашћење да, у споразуму са министром унутрашњих послова Миланом Аћимовићем изврши његову организацију.³³ Завод у Смедеревској Паланци је потпадао под Министарство просвете и вера, али је и министар унутрашњих послова над њим имао право контроле.

Уредбом о оснивању Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци предвиђено је да се на принудно васпитање могу упућивати средњошколци које су школске власти истерале из школе, а исто тако и студенти и полазници осталих високих и виших школа, од 14 до 25 година живота. Уредба је предвиђала, такође, да се у Завод могу, и без сагласности родитеља или старатеља, слати школска и ваншколска омладина “над којом су родитељи, односно старатељи изгубили власт и васпитни утицај, а која није показала својим држањем и понашањем довољно смисла за ред и дисциплину, или која није правилно схватила своје националне дужности у данашњици.”

Према поменутој уредби на принудно васпитање омладинци су слати у трајању од 6 месеци до 2 године, али је каснијим изменама и допунама Уредбе, 21. јануара 1943. године, одређено да се време боравка у заводу продужи до 3 године.

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ «Службене новине», бр. 62, 4. август 1942. – *Уредба о принудном васпитању омладине у Смедеревској Паланци од 15. јула 1942.*; АВИИ, Нда, к. 34, 1-9-1.

То се односило на оне за које управа завода није била убеђена да су се преваспитали.³⁴

У овом заводу највише је било омладине из Београда, њих око 70%. Радило се углавном о средњошколцима, у највећем броју члановима СКОЈ-а. Омладинци су потицали и из других градова окупиране Србије (Крушевца, Крагујевца, Ниша, Ваљева, Чачка, Краљева, Неготина, Зајечара, Лесковца, Ужица, итд.).³⁵

Васпитачи су припадали углавном Љотићевом покрету (Веселин Марушић, Душан Пејчић, Живорад Илић, Василије Милојевић, Милена Стојановић, Богдан Ћосић, Владан Бијелић, Ана Јазић), или су упућивани из квислиншких војних формација. Приликом ступања на рад у Завод, васпитачи и остало особље давали су писмену изјаву “да ће верно извршавати све постављене задатке”

Преваспитавани омладинци су од 14 до 25 година старости, а систем преваспитавања обухватао је 3 степена: национално-политичку наставу, рад у радионицама и на економији и проверу васпитних мера у виду самокритике свог ранијег понашања или одређивања према комунизму. Предавања су држали и Димитрије Љотић (“О општој и политичкој ситуацији”), Велибор Јонић (“О материјалистичком и идеалистичком схватању света и живота”), Стеван Иванић (“О народној уметности”, “О потреби самоизграђивања на основу оригиналног српског лика”), Милосав Васиљевић (“О прошлости код Срба”, “О политичкој ситуацији”, “О слободи човека и народа”, “О нашем опредељењу у свету”, “О биолошком стању појединих наода”, “О хришћанству и демократији”, “О хришћанству и комунизму”, “О научном раду”, “О данашњим идеологијама”, итд.), Симеон Керечки (“О масонерији”, “О женском питању”, “О партизанској акцији и марксизму”, итд.), Димитрије Најдановић (“О јеврејском питању”, “О религији марксизма”, итд.), Ђоко Слијепчевић (“О политичкој ситуацији”), Ратко Парезанин (“О видљивим и невидљивим силама у данашњем светском сукобу и положају Србије”), итд.³⁶

Вршећи своју “васпитну функцију”, управа завода је настојала да поједине преваспитане омладинце упути у квислиншке оружане формације. Они који нису прихватили да иду у поменуте формације предавани су Специјалној полицији као “непоправљиви елементи”, а одатле у логор на Бањици, од којих су многи завршили на стратишту у Јајинцима. За две године постојања овог Завода –логора (од 1942. до септембра 1944. године) кроз њега је прошло 1.270 “младих слободара”.³⁷

“Недићев град у Крушевцу”, отворен на Видовдан, 28. јуна 1944. године, био је казамат у коме је примењивана фашистичка доктрина о преваспитању “посрнуле омладине”. Било је предвиђено да се у њему преваспитава 300 мушке и 100 женске деце од 17 до 21 године старости. “Град” је имао у свом саставу мушки и женски интернат, зграду за основну и грађанску школу, дворане за уметничке и спортске приредбе, радионице, игралиште, болницу, цркву, баште и вртове, итд. Наизглед, прави рај, а у суштини се радило о мучилишту.³⁸

³⁴ Исто.

³⁵ Ј. Марјановић, *Београд-Србија у НОБ*, Београд 1964, 259.

³⁶ АВИИ, Ча, к. 269, рег.бр. 17/3. – *Записник о саслушању В. Јонића*; АС, *Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача*, к. 28. и 31.

³⁷ Ј. Марјановић, *н.д.*, 259. – Завод у Смедеревској Паланци је укинут решењем Министарства просвете и вера, 3. октобра 1944. године. Тако је престао да постоји Завод за принудно васпитање омладине, који је у ствари био логор и орган Специјалне полиције и Гестапоа.

³⁸ АС, Нда, МПСВ-ОО, ф. 4-52/1944. – Град је обезбеђивало 50 војника са једним официром, док је у њему радило 13 васпитача, 19 наставника, 22 лица у техничкој служби и 7 службеника у администрацији.